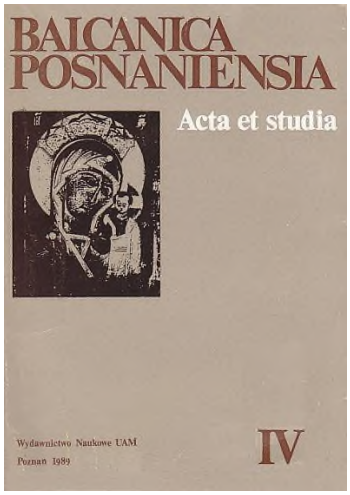

Rek Stanisław, *Partitio terrarum Imperii Romanie i markiz Bonifacy z Montferrat*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia" 1989, t. 4, s. 69–78.

https://doi.org/10.14746/bp.1989.4.5

https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54775

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
http://bch.amu.edu.pl

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych". Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM". Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.
http://bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition "Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries". The project entitled "Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University". The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024).
Total value of the project: PLN 247,236.00.
Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

BCH BIBLIOTEKA COLLEGIUM HISTORICUM

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna Odpowiedzialność Nauki II

BALCANICA POSNANIENSIA IV
UAM Poznań 1989

PARTITIO TERRARUM IMPERII ROMANIE I MARKIZ BONIFACY Z MONTFERRAT

STANISŁAW REK

ABSTRACT. Rek Stanisław, *Partitio terrarum Imperii Romanie and the Marquess Boniface of Montferrat*. Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, IV, Poznań 1989, Adam Mickiewicz University Press, pp. 69 - 78, ISBN 83-232-0231-1. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in French.

In his article the author contained his polemic with N. Oikonomides's conception according to which the first – and the only – division of Byzantium took place between April 12th and May 9th of the year 1204. The author thinks that contemporary sources, about the division of Byzantium, describe two different events. The first one is the division of Byzantium in May 1204. The second one took place on the 14th September 1204 (and in *Partito* there is talk about this one).

Stanisław Rek, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego (Institute of History, Warsaw University), ul. Krakowskie Przedmieście 27, 00-071 Warszawa, Polska – Poland.

Sprawa datacji tego przekazu źródłowego, znanego także pod nazwą *Partitio Regni Greci*, musi być uważana za punkt wyjścia przy badaniu tak samego dokumentu, jak i całej rozległej problematyki związanej z historią administracyjną i polityczną Bizancjum i Cesarstwa Łacińskiego w bogatym w wydarzenia okresie 1204 - 1205. Kluczem do ustalenia chronologii zarówno względnej jak bezwzględnej zdawała się jeszcze dla A. Carile[1] sprawa zamiany lenna przez markiza Bonifacego z Montferrat. Odkrywczą próbą podważenia tego poglądu było studium N. Oikonomidesa. Celem autora niniejszego komunikatu jest prześledzenie problemu datacji dokumentu przez pryzmat wydarzeń związanych przede wszystkim z zamianą *feudum* przez dowódcę czwartej krucjaty.

Sprawa dopasowania obrazu sytuacji politycznej odzwierciedlonego w *Partitio* skłaniała od dawna badaczy do prób datacji źródła. W. Heyd, autor podstawowego

[1] A. Carile, *Partitio terrarum imperii Romanie*, Studi Veneziani, 7, 1965, s. 140 - 159; niedostępne mi były następujące prace tego autora: *Partitio terrarum imperii Romanie dei 1204 nella tradizione storica veneziana*, RSBN, 2 - 3 [12 - 13], 1965 - 1966, s. 167 - 179; *Le cronachistica veneziana (secoli XIII - XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Firenze 1969.

dzieła o historii andlu lewantyńskiego, ja ko datę sporządzenia dokumentu proponował początek października 1204 r.[2] Dla D. Zakythenosa, zasłużonego badacza administracji bizantyńskiej, bardziej prawdopodobny był okres pomiędzy 16 maja a końcem września 1204 r.[3] Wreszcie A. Carile, badający tradycję rękopiśmienną dokumentu, na podstawie późnego XV-wiecznego źródła weneckiego określił czas powstania *Partitio* na okres pomiędzy 4/5 a 20 września, ze wskazaniem na 14 września 1204 r.[4] W obszernym artykule poświęconym rozkładowi Bizancjum przed podbojem Konstantynopola przez krzyżowców N. Oikonomides zakwestionował pewny zdawałoby się wyznacznik chronologiczny, jakim była sprawa zamiany lenna Bonifacego z Montferrat. Sprzeciwił się on utożsamianiu nie uwzględnionego w źródle obszaru pomiędzy Maricą i Wardarem z nadanym markizowi Bonifacemu z Montferrat tzw. Królestwem Tessaloniki. Istnienie tej luki Oikonomides wytłumaczył, uznając ów obszar, podobnie jak i inne „pominięte" w *Partitio*, za dysydencki wobec władz w Konstantynopolu, a konkretnie — uznający władzę zbiegłego z Konstantynopola 17 lipca 1203 r. Aleksego III, adwersarza łacinników i popieranego przez nich Aleksego IV. Rozumowanie to wsparł Oikonomides także argumentem natury terminologicznej: występujące we współczesnych źródłach określenie „Królestwo Tessaloniki" jest jego zdaniem potwierdzeniem, że obszar ten stanowił siedzibę odrębnego władcy i dlatego krzyżowcy nazywali go zgodnie z własną terminologią „Królestwem". Z tego też powodu badacz ten uznał, że *Partitio* powstało między 12 kwietnia — datą triumfu krzyżowców w Konstantynopolu — a 9 maja, gdy wybrano łacińskiego cesarza Konstantynopola[5].

Argumentacja Oikonomidesa nie przekonuje z kilku względów. Przede wszystkim określenie jakiegoś terytorium wchodzącego w skład Cesarstwa Bizantyńskiego mianem królestwa nie jest takim ewenementem, jakby to wynikało z naświetlenia Autora. Przytoczmy choćby opinię współczesnego wydarzeniom Roberta de Clari. Opisując nadanie lenna stwierdza on:

> Następnie pan Henryk brat cesarza poprosił o królestwo (roiaume) Andremite (Adramyttion), które znajduje się za Ramieniem Świętego Jerzego, które jeszcze trzeba było zdobyć [...] Następnie hrabia Loeis poprosił o inne królestwo (Didymoteichon) i dano mu je, a potem pan Pierre de Braiechoel o inne królestwo, które znajduje się w ziemi Saracenów koło Konyi...[6]

---

[2] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*, I, Leipzig 1885, s. 269, przypis 2.

[3] D. Zakythenós, *Melétai perì tēs dioiketikēs diairéseos kai tēs eparchiakēs dioikéseos, en tō byzantinō krátei*, II: *He Partitio Romaniae*, 'Epeteris tés 'Etaireias tōn Byzantinōn Spudōn, 21, 1952, s. 182. Do pracy tej nie dotarłem, cytuję za N. Oikonomidés, *La décomposition de l'Empire byzantin a la Veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée. A propos de la „Partitio Romaniae"*, (w:) *XVe Congrès international d'Études Byzantines. Rapports et Co-rapports*, Athenes 1976, s. 4.

[4] Carile, o.c., s. 167. Por też bibliografię podaną u Oikonomidésa, o.c., s. 4, przypis 6.

[5] Oikonomidés, o.c., s. 7 i nn.

[6] Robert de Clary, *La Prise de Constantinopole*, (w:) K. Hopf, *Chroniques greco-romanes*, Berlin 1873, s. 81 - 82, § CXI.

W pierwszym i drugim przypadku terminu „królestwo" użyto na określenie dukatu bizantyńskiego, podczas gdy w trzecim określono tak obszar sułtanatu Ikonion[7].

Wątpliwości wzbudza także przekonanie, że cały obszar „luki" to ziemie podporządkowane cesarzowi Aleksemu III. Sprecyzowanie, o które prowincje bizantyńskie tu chodzi, umożliwia chrysobulla tego samego cesarza dla Wenecjan z 1198 r. Wynika z niej, że w *Partitio* pominięto następujące dukaty: 1) zachodnią część dukatu Adrianopola i Dydymoteichonu, 2) Filippopolis, Weroe, Mory i Achridos, 3) Triadicy i Welbużdu, 4) Zagoria, 5) Maleszowy i Morowizdu, 6) Skopje, 7) Nisza i Braniczewa, 8) Woleronu, Strymonu i Tessaloniki[8].

Dwa listy skierowane przez Kościół bułgarski do papieża Innocentego III, datowane przez ich wydawcę I. Dujčeva na koniec 1203 r., przekonują, iż Bułgarzy panowali już w tym roku nad częścią ziem macedońskich. Świadczą o tym wymienione w nich nazwy eparchii bułgarskich. W pierwszym z listów arcybiskup bułgarski Wasilij wymienia metropolitę Welbużdu (*metropolitanarum Pristhlave et Belebusdii*). W kolejnym liście wystosowanym przez arcybiskupów i biskupów bułgarskich do papieża obok metropolity Welbużdu wymieniono biskupów: Prizrenu, Skopje i Nisza[9]. Obszary te najprawdopodobniej weszły w skład państwowości bułgarskiej po lipcu 1203 r., a przed końcem tegoż roku[10].

Rzeczywisty zasięg wpływów terytorialnych Aleksego III można zrekonstruować opierając się na okolicznościach jego ucieczki i „odysei" wygnańczej. Zbiegł on z Konstantynopola nocą 17 lipca 1203 roku zabierając z sobą kilku krewnych, jedną z córek Irenę oraz kosztowności i 1000 funtów złota[11]. Naturalnym schronieniem musiały wydawać się cesarzowi bliskie granicy bułgarskiej miasta, skąd mógł się łatwo kontaktować z pożądanym sojusznikiem antyłacińskim Kałojanem. Choniates, który opisuje jego ucieczkę i los wygnańczy, wspomina obecność cesarza w trackim Dewelt nad Morzem Czarnym[12]. Jeszcze latem 1203 r. udało się Aleksemu III na wezwanie swych zwolenników opanować Adrianopol[13]. Był to jednak chwilowy sukces, który wywołał kontrofensywę prołacińskiego cesarza Aleksego IV,

---

[7] W edycji Hopfa, *Chroniques*, s. 82, przypis 3 — Cyzikus, co wydaje się wątpliwe.

[8] G. L. F. Tafel, G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatengeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, T. I., s. 257 - 272; Oikonomidés, o.c., s. 15 - 16.

[9] I. Dujčev, *Prepiskata na papa Innokentija III s B"lgarite*, Godišnik na Universitet na Kliment Ohridski, Istoriko-filologičeski Fakultet, 38, 2, 1942, s. 97 - 98, LIBI, Sofija 1965, nr 17 i 18, s. 337.

[10] Dujčev, o.c., s. 97 - 98; G. Prinzig, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204 - 1219 im Zusammenhang mit Entstehung und Entwicklung der Byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, Diss., München 1972, s. 14, przypis 2.

[11] N. Choniates, *Historia*, ed. Bonn, s. 723, w. 19 - 23.

[12] Ibidem, s. 723, w. 23 i s. 735, w. 6.

[13] Ibidem, s. 735, w. 6 - 9.

dzięki której eks-cesarza usunięto z Adrianopola [14]. Inaczej losy Aleksego III wypadają w ujęciu Jerzego Akropolitesa, który powiada: „cesarz Aleksy Angelos [...] przyszedłszy do Filippopolis, nie przyjęty przez mieszkańców odszedł do Mosynopola i tam przebywał" [15]. Jak się wydaje, Akropolites opisał tu wydarzenia związane z ofensywą letnią Aleksego IV przeciw stryjowi, która zmusiła eks-cesarza do szukania schronienia możliwie daleko od armii bratanka. Tak więc obecność i wpływy Aleksego III można stwierdzić na ziemiach wokół Deweltu, Adrianopola, Mosynopola i Filippopola. Terytorialny zasięg władzy Aleksego III uzależniony był od nacisku militarnego przeciwnika, który sprawił, że uciekinier musiał cofać się coraz dalej na zachód. Mocno problematyczne pozostają wpływy Aleksego III w Tessalonice, której mieszkańcy gotowi byli uznać władzę Bonifacego z Montferrat. Zgodnie z przekazem Villehardouina w Mosynopolu –

... cesarz Baldwin powiedział im, że pozostanie czekając na Bonifacego markiza Montferrat, który nie przybył jeszcze do armii, ponieważ nie mógł iść tak szybko jak cesarz, gdyż prowadził z sobą swą żonę cesarzową [...] A nazajutrz przyszedł na rozmowę z cesarzem Baldwinem i aby zobaczyć się z nim i przypomnieć mu o przyrzeczeniu. Sire – mówi – doszły mnie wieści z Tessaloniki, które przekazali mi ludzie stamtąd, że przyjmą mnie bardzo chętnie jako pana [16].

Najwierniejszymi zwolennikami Aleksego III byli uciekający z nim razem „szlachetnie urodzeni", „mający ojczyznę w miastach trackich" [17]. Wątpliwe jest natomiast, by Aleksy III kontrolował Tessalonikę. Tam przywiódł go wygnańczy los dopiero wówczas, gdy władzę nad Królestwem Tessaloniki sprawowała z ramienia swego męża Bonifacego cesarzowa Maria [18].

Jeśli jednak przyjąć, że obszar ten jako całość nie był kontrolowany przez Aleksego III, to trzeba zarazem podkreślić, że Bonifacy, niezależnie od wskazywanej hojności Roberta de Clary w szafowaniu nazwą „Królestwo", miał wszelkie podstawy, by określać lenno, którego się domagał, taką właśnie nazwą. Można się tu powołać na świadectwo Roberta del Monte:

Manuel imperator Constantinopolitanus dedit Rainerio filio Willerami principis Montis Ferrati filiam suam natam ex priore uxore sua. Que cum diceret se nunquam alicui nupturam, nisi esset rex: imperator exhilaratus fecit se coronari et uxorem suam et Alexium filium suum juniorem imperatorem cum uxore sua filio regis Francorum. Similiter fecit coronari Rainerium filium marchisi Montis Ferrati, cum filia sua, quam ei dederat, et dedit ei honorem Thesalonicensium, qui est maxime potestas sui post civitatem Constantinopolin [19].

---

[14] Ibidem, s. 735, w. 10, s. 736, w. 1.

[15] Georgii Acropolitae, *Opera*, rec. A. Heisenberg, I. Lipsiae 1903, s. 8.

[16] Geoffrey de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, ed. et trad. Wailly, § 275 i 276 s. 162.

[17] Choniates, o.c., s. 808, w. 13 - 14.

[18] Acropolites, o.c., I, s. 12.

[19] *Patrologia Latina*, ed. Migne, vol. 160, cap. 530. Pod rokiem 1179.

A. Carile widział w tej koronacji nie wyniesienie do godności królewskiej, lecz obdarzenie tytułem despoty[20]. Podobnie nie wierzył w taką możliwość historyk krucjat R. L. Wolff, widzący w koronacji zbliżony ceremoniał obdarzenia godnością cezara związany z nakładaniem rodzaju korony[21]. Twierdzenie R. L. Wolffa, które wcześniej w sposób bardziej lakoniczny przedstawił Brehier, można by wesprzeć także analogią z mariażem brata Rainera Konrada, który również poślubił przedstawicielkę cesarskiej rodziny i otrzymał tytuł cezara[22]. Niedawne badania Tadeusza Wasilewskiego wykazały jednak, że przekazywanie insygniów, wśród nich także różnego rodzaju koron, należy do ustalonych praktyk cesarskiej dyplomacji, która tą metodą zjednywała sobie wybitnych naczelników i władców obcych ludów i umieszczała ich poprzez nadawanie im tytułów i godności na kolejnych szczeblach rozbudowanej hierarchii władców, której głową był cesarz bizantyński[23]. Koronacja na króla, a więc zgodna ze zwyczajami łacińskimi, odpowiadałaby z pewnością gustom silnie zokcydentalizowanego dworu Manuela Komnena[24]. Równie istotna jest podniesiona przez Wolfa sprawa analogii pomiędzy nadaniem w pronoję Tessaloniki Nikeforowi Melissenowi przez Aleksego I Komnena a sytuacją Rainera, którego funkcję określono jako *honor Thesalonicensium*[25]. Z tych właśnie reminiscencji kariery jednego ze swych braci Bonifacy mógł ukuć podstawy do pretensji do obszaru, którego trzon stanowił potrójny dukat Woleronu – Strymonu – Tessaloniki[26].

W traktacie z marca 1204 roku obozujący pod Konstantynopolem wodzowie krucjaty uzgodnili z Wenecjanami ogólne warunki podziału Cesarstwa[27]. Ustalono w nim, że cesarz, którego wyboru dokona się po zdobyciu Konstantynopola, otrzyma jedną czwartą Cesarstwa, pozostałe zaś 3/4 zostaną równo podzielone między Wenecjan i krzyżowców[28]. Wydawać by się mogło, że to właśnie przywódca czwartej krucjaty

[20] Carile, o.c., s. 139 i przypis 81.

[21] *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, II: *The Later Crusades 1189 - 1311*, University of Pennsylvania Press 1962, s. 165.

[22] L. Brehier, *Les Institutions de l'Empire byzantin*, Paris 1943, s. 41.

[23] T. Wasilewski, *La couronne royale – symbole de dependence à l'époque du haut Moyen Age. Les Deux couronnements de Boleslas le Vaillant prince de Pologne*, (w:) *La Pologne au XVe Congres International des Sciences Historiques a Bucarest. Études sur l'histoire de la culture de l'Europe centrale – orientale*, reunis et presentes par Stanisław Bylina, Wrocław – Gdańsk 1980, s. 25 - 51.

[24] G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, s. 314 - 315.

[25] Anna Comnena, *Alexias*, ed. B. Leib, ks. II 8, 3; *A History of the Crusades*, s. 165.

[26] Zachodnią granicę dukatu stanowiła według Anny Komneny rzeka Wardar, która rozdzielała terytoria Werii i Tessaloniki – A. Comnena, *Alexias*, ed. B. Leib, I, s. 30. Tak samo uważa się zazwyczaj Wardar za zachodnią granicę ziem opuszczonych w *Partitio*. Por. też S. Kyriakides, *Byzantinai Meletai*, Thessaloniki 1939, s. 69, przypis 5. Mosynopolis położone na wschodnich rubieżach trójdukatu stanowiło wg *Typikonu Pakuriana* bandon Woleronu, por. L. Petit, *Typicon de Grégoire Pacourianas pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie*, Vizantijskij Vremennik, 11, 1960, s. 10 n.

[27] Tafel, Thomas, o.c., I, s. 445 - 452; Carile, o.c., s. 125 - 131.

[28] Tafel, Thomas, o.c., s. 446.

markiz Bonifacy z Montferrat zyska fawory elektorów jako ten, który doprowadził wyprawę do szczęśliwego z punktu widzenia łacinników zakończenia. Przyszłego cesarza w osobie Bonifacego widzieli też zmaltretowani mieszkańcy zdobytego Konstantynopola pozdrawiający go okrzykiem *Hagios basileus marchio*[29]. Bonifacy dał wyraz swym ambicjom zajmując pałac cesarski Bukoleon i Kościół Mądrości Bożej[30]. Przed elekcją cesarza zaproponowano, by pokonany kontrkandydat otrzymał od wybranego cesarza „całą ziemię od Ramienia [Świętego Jerzego] ku Turkii i wyspę Grecji"[31]. Obszar ten miał zostać przekazany Bonifacemu przez zwycięzcę elekcji cesarza Baldwina I. Oikonomides zwrócił uwagę na fakt, iż terytoria te musiały być już w posiadaniu cesarza, skoro mógł nimi szafować. Taki stan rzeczy odzwierciedla również *Partitio*. Dlatego też jest to, zdaniem Oikonomidesa, świadectwo, iż *Partitio* powstało już przed elekcją cesarską przeprowadzoną 9 maja 1204 roku[32]. Stan zafiksowany w akcie podziału Bizancjum niekoniecznie jednak trzeba rozumieć jako odzwierciedlenie sytuacji sprzed 9 maja. Robert de Clary, opisując okoliczności, w jakich markiz zażądał od cesarza Baldwina zamiany proponowanego mu lenna na Królestwo Tessaloniki, przytoczył słowa władcy odpowiadającego, że „uczyni to bardzo chętnie, ale nie może mu dać części baronów ani Wenecjan"[33]. Zatem obszar ten był już obiektem podziału, który różnił się nieco od struktury podziału przedstawionej w *Partitio Romanie*. Można przypuszczać, że ostateczne objęcie Królestwa Tessaloniki przez Bonifacego wiązało się z rezygnacją z wszystkich ziem poprzednio gwarantowanych mu przez cesarza. „Zwrócona" Azja Mniejsza istotnie figuruje w części cesarza, problem sprawia tylko tak zwana „wyspa Grecji". W najwcześniejszych rękopisach kroniki Geoffreya Villehardouina nazwę wyspy oddano w sposób następujący: *Crist*, *Griesse*, *Gresse*[34]. Nie była to Kreta, gdyż otrzymał ją Bonifacy jeszcze od Aleksego IV[35]. Oikonomides zaproponował jeszcze jedną możliwość, a mianowicie wyspy u wybrzeży Azji Mniejszej, argumentując to brakiem wzmianki o wyspie Grecji utożsamianej zazwyczaj z Peloponezem w traktacie Bonifacego z Wenecją z 12 sierpnia 1204 roku, w którym markiz uznawał się wasalem doży ze swych posiadłości[36]. A. Carile zauważył jednak, że w traktacie tym Bonifacy w pełni świadomie unika wzmianki o posiadłościach przyrzeczonych mu przez Baldwina[37]. Tożsamość „wyspy Grecji" z Peloponezem

---

[29] Guntheri, *Historia captae a Latinis Constantinopoleos*, 18, PL, t. 212, cap. 245.

[30] Villehardouin, *La Conquête*, § 250; Clary, *La Prise*, s. 71.

[31] Villehardouin, *La Conquête*, § 264.

[32] Oikonomidés, o.c., s. 7.

[33] Clary, *La Prise*, s. 76.

[34] B. Hendrickx, *Les institutions de l'Empire Latin de Constantinople (1204 - 1261): le pouvoir imperial*, Byzantiná, 6, 1974, s. 113. Odmienna interpretacja u Oikonomidés, o.c., s. 6, 8.

[35] Carile, o.c., s. 141, przypis 89.

[36] Tafel, Thomas, o.c., I, s. 513 - 514.

[37] Oikonomidés, o.c., s. 7 i przypis poprzedni.

nie ulega wątpliwości. Połączony tylko Przesmykiem Korynckim z resztą Półwyspu Bałkańskiego Peloponez w oczach Bizantyńczyków był wyspą. W samej nazwie Półwyspu Peloponeskiego znajduje się słowo *nesos* — wyspa. Tak też określony został przez Choniatesa, który nazywał go „wyspą Pelopsa" [38]. Z kontekstu, w jakim umieszczono wyspę Grecji w *Historii cesarza Henryka* Henry'ego de Valenciennes, wynika, że wyspa Grecji identyczna była z Peloponezem. Henry de Valenciennes zanotował wypowiedź hrabiego Conona de Bethune „Panowie [...] chcemy mieć całą ziemię Leona Sgurosa i wszystko co mu podlega i całą wyspę Grecji" [39]. W *Partitio* Peloponez identyfikowany z „wyspą Grecji" należy do Wenecji, trudniej natomiast wskazać obszary, którymi wynagrodzono udziały krzyżowców z Królestwa Tessaloniki. Według wszelkiego prawdopodobieństwa powinny znajdować się one w „dawnym" lennie markiza w Azji Mniejszej i wokół Filippopola, na ziemiach pominiętych w *Partitio*. W *Chronicum Franco Gallicum* znajduje się następujący przekaz:

Wtedy zmarli w Konstantynopolu Wistasses Canteleu i Aymeris Wileroi. Cesarz nadał hrabiemu Ludwikowi de Blois dukat Nicei, który jest jednym z najwyższych urzędów (*honours*) w ziemi Romanii [...] Następnie nadał Renierowi de Trit dukat Filippopola [40].

Być może krzyżowców, którzy utracili część swego udziału na rzecz Bonifacego z Montferrat, nagrodzono już po sporządzeniu *Partitio* innymi obszarami, które zostały pominięte w akcie podziału, gdyż były dysydenckie wobec Konstantynopola. Zarówno dukat Nicei, jak Filippopola nie są przecież wymienione w *Partitio*.

Łatwo zauważyć, że w źródłach traktujących o podziale Bizancjum dominują dwie tradycje: w jednej uczestnikami podziału są: cesarz, Wenecjanie i krzyżowcy. W drugiej tradycji jako strona podziału pojawia się dodatkowo markiz Bonifacy z Montferrat. Pierwszą tendencję reprezentuje *Chronica* Andrei Dandolo, drugi nurt kroniki Gunthera i Sicarda z Kremony [41]. Jak podaje Gunther, po wyborze cesarza

Prowiniciae autem eiusdem regni in tres partes divisae sunt: unam, quae ad fiscum Regis specialiter pertineret, alteram, quam Veneti possiderent et tertiam, quae data est Marchioni, Thessalonica et fines eius amplissimi [42].

Gunther pod częścią *ad fiscum regis* rozumie zarówno właściwą część cesarza, jak i udział krzyżowców. U Sicarda z Kremony, gdy baroni —

[38] Carile, o.c., s. 141 - 142, przypis 89.

[39] Choniates, o.c., s. 818, w. 3 i s. 841, w. 13. Tak określono Peloponez również w żywocie św. Melecjusza. Por. też A. Bon, *Le Péloponnese byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, s. 194, oraz H. Glykatzi-Akrweiler, *Recherches sur l'administration de L'Empire byzantin aux IXe - XIe siècles*, BCH, 84, 1960, s. 76.

[40] Henri de Valenciennes, *Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, publiée par J. Longnon, Paris 1948, s. 68 - 69, § 584.

[41] *Chronicon Franco-Gallicum*, (w:) Tafel, Thomas, o.c., I, s. 459. Por. też Villehardouin, *La conquete*, § 304, s. 181. *Terminus ante quem* 1 listopada 1204 r.

[42] Andrea Dandolus, *Chronicon*, Muratorii, N. S., XII, 1, Bologna 1939, s. 279; Guntherus, *Historia captae a Latinis Constantinopoleos*, (w:) Tafel, Thomas, o.c., I, s. 457; Sicardus Cremonensis, (w:) MGH, S.S., XXXI, s. 178.

Baldouinum [...] in imperatorem diademate coronarunt, votis communibus imperium sortientes. Nam quarta cessit imperatorie maiestati, trium quartarum medietas cessit Venetis et cetera perigrinis. Marchio vero Bonifacius optinuit Tesalonicam[43].

Przekaz Sicarda Oikonomides całkowicie słusznie uznał za odzwierciedlenie wypadków z dłuższego okresu[44]. Tu wypada przypomnieć przekaz Roberta de Clary o udziałach krzyżowców i Wenecjan w Królestwie Tessaloniki[45]. W świetle tak różnych przekazów źródłowych przyjąć można, że kronikarze Gunther i Andrea Dandolo opisują dwa różne podziały. Pierwszy z nich, bardziej ogólny, miał miejsce zaraz po elekcji cesarza łacińskiego, drugi jest aktem *Partitio*. Ten pierwszy podział majowy w wielu punktach zbliżony do *Partitio* przyznawał Azję Mniejszą i Peloponez Bonifacemu z Montferrat. Krzyżowcy, Wenecjanie i cesarz mieli swoje udziały w Królestwie Tessaloniki i — jak można sądzić — analogicznie jak w *Partitio* także w Tracji oraz w północnej i środkowej Grecji. Bonifacy pozostał w tym położeniu oczywiście „człowiekiem" (wasalem) cesarza[46].

Jednak zróżnicowany społecznie, narodowo i politycznie prąd, jakim była czwarta krucjata w zetknięciu z równie złożonym światem wschodniego Cesarstwa okazał się niezdolny do wtłaczania skomplikowanej rzeczywistości w teoretyczne ramy narzucane najpierw przez traktat marcowy, a następnie traktat podziału z maja 1204 roku[47]. Traktat majowy nie miał następstw praktycznych, stąd też nie zadbano o zachowanie tego dokumentu. Bonifacy z Montferrat z powodzeniem straszący łacinników pustym symbolem — jakim było aklamowanie cesarzem bizantyńskim pasierba, syna jego żony Marii Węgierskiej, wdowy po Izaaku II — nie tylko zdołał wymusić na pozostałych uczestnikach krucjaty spełnienie swych sprzecznych z ustaleniami traktatu majowego dążeń, ale zapewniając sobie minimum poparcia miejscowego społeczeństwa wybudował rozległe państwo obejmujące także większość Grecji właściwej, łamiąc ustalenia zachowanego do naszych czasów aktu *Partitio*[48]. Akt ten A. Carile łączy z zachowaną w źródle weneckim datą 14 września 1204 roku. Przekaz ten zgadza się ze wskazaniem Villehardouina na wrzesień jako czas dokonania „podziału ziemi"[49].

W formie, w jakiej do nas dotarło, *Partitio*[50] pozbawione jest elementów uwierzytelniających — podpisów. Być może wynika to z faktu, że znaczna część jego postanowień nie weszła w życie. Wenecja wkrótce zrezygnowała z większości ziem przyznanych jej w dokumencie. Znaczna część Azji Mniejszej znalazła się w obrębie Państwa Nicejskiego, a jedynie przez krótki czas większość ziem między Mosynopolem a przy-

[43] Guntherus, *Historia*, s. 457.
[44] Sicardus Cremonensis, l.c.
[45] Clary, *La Prise*, § 99. Oikonomidés, o.c., s. 9.
[46] Por. przypis 33.
[47] Villehardouin, *La conquête*, s. 264.
[48] Por. także pogląd o rozpoczęciu sporządzania katastru Carile, o.c., s. 144 n. i 157.
[49] Choniates, o.c., s. 792, w. 23, s. 793, w. 1 - 5. Carile, o.c., s. 146.
[50] Villehardouin, *La Conquête*, § 302 - 303, s. 181.

lądkiem Matapan stanowiła polityczną jedność. *Partitio*, podobnie jak poprzedni podział, pozostało pamiątką nie zrealizowanej koncepcji. Reasumując:

1) ominięcie w *Partitio* ziem między Wardarem a Mosynopolis odzwierciedla przyznanie wcześniej markizowi Bonifacemu z Montferrat Królestwa Tessaloniki;

2) tylko nad częścią tego obszaru – okolicami Deweltu oraz Mosynopola i przez czas jakiś Adrianopola i Filippopola – panował eks-cesarz Aleksy III;

3) określenie Tessaloniki jako „Królestwa", nierzadkie w źródłach dotyczących omawianych wydarzeń, wynika z faktu ukoronowania Rainera z Montferrat przez cesarza Manuela I Komnena i obdarzenia go pronoją nad tym obszarem;

4) wspomniany przez Roberta de Clary podział „Królestwa Tessaloniki" między Wenecjan, krzyżowców i cesarza dowodzi, że miał miejsce podział Bizancjum inny niż ten, który zapisano w *Partitio*;

5) przejęcie ziem Tessaloniki przez Bonifacego z Montferrat musiało spowodować wymianę lenn. W *Partitio* Peloponez przyznany uprzednio Bonifacemu znajduje się w części Wenecjan. Natomiast krzyżowców wynagrodzono już po sporządzeniu aktu *Partitio*, przyznając niektórym z nich lenna na obszarze nie uwzględnionych w *Partitio* dukatów Filippopola i Nicei;

6) niezgodność współczesnych źródeł co do okoliczności podziału Bizancjum wskazuje, że były dwa porozumienia o partycji Cesarstwa. Pierwsze – po elekcji cesarza Baldwina I, odbytej w dniu 9 maja 1204 roku, i drugie – z 14 września 1204 roku. To drugie spowodowane było koniecznością nowego podziału lenn, gdyż stary, po zajęciu przez Bonifacego Tessaloniki, uległ załamaniu.

PARTITIO TERRARUM IMPERII ROMANIE ET LE MARQUIS BONIFACE DE MONTFERRAT

Résumé

L'auteur polémise avec la conception de Nicolas Oikonomides, d'après lequel le premier – et l'unique – partage de Byzance en 1204 aurait lieu entre le 12 avril et le 9 mai 1204.

En appui de la correspondance de l'épiscopat de Bulgarie avec le pape Innocent III, dans laquelle a été présentée l'organisation de l'Eglise bulgare en Macédoine en 1203 ainsi que les circonstances de la pérégrination de l'ex-empéreur byzantin Alexis III, on a démontré que, contrairement à l'opinion d'Oikonomides, „l'omission" Dans *Partitio* des territoires entre Mosynopol et Wardar ne concerne pas seulement la surface de „l'Etat" d'Alexis III. De même, après étude de la terminologie des sources de l'époque déterminant le Péloponèse comme île, on s'est opposé à l'essai entrepris par Oikonomides de chercher l'île Grèce parmi d'autres îles du littoral de l'Asie Mineure.

Le nom de „Royaume", constituant d'après Oikonomides le témoignage de l'indépendance des territoires situés entre Wardar et Mosynopolis de Constantinople, est employé par Robert

de Clari par rapport également à d'autres provinces byzantines données comme fiefs aux croisés. Toutefois Boniface de Montferrat appuyait ses prétentions sur le fait réel du couronnement de Rainer de Montferrat, avec droit de sui generis „pronoia" sur le territoire du „Royaume de Thessalonique" concédé en 1179 par l'empéreur byzantin Manuel I.

L'auteur croit que les sources de l'époque parlant du partage de Byzance décrivent deux événements différents. Le premier c'est le traité du partage dont une partie constituante étaient les garanties territoriales concédées avant l'élection de l'empéreur à Boniface de Montferrat; ce traité, après le couronnement impérial de Baudouin I, devait déjà être de vigueur. Le traité du mois de mai diffère d'un autre traité conservé jusqu'à nos jours (*Partitio*), surtout par le fait du partage du futur Royaume de Théssalonique (Robert de Clari) par les conquérants de Constantinople. Le second partage, dont il est question dans l'acte de *Partitio* confectionné par les croisés le 14 septembre 1204, a été provoqué par l'échange de fief par Boniface de Montferrat.